

בשטחים הפתוחים, ויישובם ביישובים קיימים וביישובים חדשים שיוכרו, תמורת פיצוי כספי ו/או קרקעי הולם. לאור ניסיון העבר, אוכלוסיית הבדואים בנגב לא תעבור בצורה מסודרת ליישובים ללא שיח פתוח וכן איתה ועם מנהיגותה. אל השיח צריך להתלוות הסדר קרקעות מקיף ונרחב, שיגובה במאמץ תכנוני גדול, שיוכל למצוא פתרונות ראויים להתיישבות שיעניקו איכות חיים גבוהה לכל הקבוצות של אוכלוסיית הבדואים. החברה להגנת הטבע קוראת ליישום החלטת הממשלה ולהסדרה הוגנת, רגישה וארוכת טווח של ההתיישבות הבדואית בנגב. כך, לתפיסת החברה להגנת הטבע, תיערך ההפרדה בין הפתוח לפיתוח, בתהליך של צדק סביבתי-חברתי שמביא בשורה לאוכלוסייה הבדואית בנגב ושמשמר את נופי השטחים הפתוחים המדבריים.

לסיכום הדברים, שטחים פתוחים אלו אינם הפקר, וראוי לשמרם לרווחת יהודים ובדואים כאחד. זה הזמן, לכל הגורמים הנוגעים בדבר ובראשם ממשלת ישראל, לנקוט גישה של שילוב וחיבור אוכלוסיית הבדואים בנגב למדינת ישראל ולערכיה, ולהעדיף אותה על פני גישת ההפרדה והניכור.

קיימות מייצגת כידוע גישה הוליסטית, המכלילה שיקולים סביבתיים, חברתיים, כלכליים ופוליטיים, כדי לאפשר למערכות מורכבות לקיים את עצמן בצורה בריאה לאורך זמן. אטען כאן כי יצירתו של נגב בר-קיימא דורשת הכרה בכל 46 הכפרים הבדואיים הקיימים בו, ומציאת דרכים תכנוניות וקהליות לשפר את הממשק של כפרים אלה עם הסביבה הטבעית.

מול תפיסה זו עומדת תכנית הממשלה, הידועה בשם "תכנית פראוור" שאושרה בספטמבר 2011, המבקשת לעשות "סדר חדש" באזור הבדואי, תוך העברה כפויה של עשרות אלפים מתושבי הכפרים לתוך יישובים קיימים, או לתוך 'אזורי חיפוש' מצומצמים. תכנית פראוור בעייתית בגלל מגוון סיבות: היא הוכנה בסודיות, ללא שיתוף תושבי הכפרים עצמם; היא יוצרת סטנדרטים מפלים בין יישובים יהודיים ובדואיים; היא מתעלמת מהתרבות ומהמורשת הבדואית הילידית; וכדי להוסיף מלח על הפצעים - תנאיה הוחמרו במחטף על-ידי התערבות של גורמים פוליטיים בעלי עניין.

עקב כך, סביר שהניסיון ליישם את התכנית ידרדר את מצב הקיימות בנגב, היות שחלק גדול מתושבי הכפרים יסרבו להתפנות מאדמתם. מצב זה יוביל, במקרה הטוב, לסחבת שתנציח את מצב ההזנחה החמורה הבולט בשטח, או במקרה הרע - להעמקת הסכסוך עם הקהילה הבדואית, שתחריף את הבעיות הסביבתיות, החברתיות והפוליטיות באזור. אזכיר שהרס יישובים קיימים סותר לחלוטין את מושג הקיימות.

ולהעדיפה על פני הפרדה וניכור שמעמיקים ככל שמתעלמים מבעיותיהם. גישה זו תשרת היטב את הסביבה בנגב, ולא פחות מכך - תועיל להתפתחות הכלכלית והחברתית של האזור ברוח חזון בן-גוריון.

תכנית המתאר המחוזית למרחב מטרופולין באר שבע, שאחת ממטרותיה היא הסדרה של התיישבות האוכלוסייה הבדואית, נמצאת בהליכי אישור אחרונים, וצפויה לקבל תוקף חוקי בתחילת 2012. ממשלת ישראל אף אישרה השנה את המלצות ועדת גולדברג ואת המלצות צוות היישום הממשלתי (ועדת פראוור), המציעות סל אמצעים תכנוניים, קרקעיים ואחרים לקידום הציבור הבדואי בנגב. לראשונה מוצעת רשמית מטעם רשויות המדינה, בהתאם לתפיסה שהביעה החברה להגנת הטבע, גישת מדיניות קרקעית המשולבת במדיניות תכנון שיש בכוחה להביא בשורה להתיישבות ולשטחים הפתוחים בנגב. לפי גישה זו ייערך במוסדות התכנון בשנים הקרובות, באופן חריג, תהליך הכרה במספר יישובים בעלי מאפיינים פרבריים וכפריים, בשילוב מהלך אכיפה קפדנית של חוקי התכנון והבנייה, שיכלול פינוי של כ-30,000 תושבים החיים

נגב בר-קיימא - עם היישובים הבדואיים

אורן יפתחאל

המחלקה לגאוגרפיה ותכנון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
yiftach@bgu.ac.il

כ-60% מהאוכלוסייה הבדואית היא מתחת לגיל 20 | צילום: איתי אליהו, מתוך פרויקט הגמר בבית ספר גורן לתקשורת חזותית, המכללה האקדמית עמק יזרעאל

מסרבים לעבור אליהן.

דו"ח פראוור אמור היה ליישם את המלצות מתווה גולדברג, אך נסוג מהמלצות אלה, בכך שסירב להכיר ביישובים, והמליץ על פינוי מסיבי של אזרחים לאזורים חדשים. בכך הסיג דו"ח פראוור את המאבק האזרחי של הבדואים שנים לאחור, לשאלות בסיסיות של קיום וקיימות.

נחזור לתכנית החלופית שהכינה לאחרונה המועצה האזורית לכפרים הבדואיים הלא-מוכרים, בשיתוף עם הארגונים 'במקום' ו'סידרה', ושהכותב היה בין עורכיה. תכנית זו מציעה פתרון מקצועי, שוויוני וצודק לכל הכפרים. התכנית החלופית מראה שניתן וראוי להכיר ביישובים הבדואיים ולהסדרים במקומותיהם הנוכחיים, להוציא שניים (הסובלים מבעיות סביבתיות קשות). ייתכן אמנם שהעברת תשתיות והסדרת אזורי המגורים יצרכו תזוזות מסוימות של אוכלוסיות, אך אלה ייעשו בשיתוף ובהסכמה, תוך שימוש בסטנדרטים אזרחיים שוויוניים. התכנית נמצאת כעת בתהליך של דיון ואישור בוועדי הכפרים.

התכנית החלופית, שהוכנה לאחר סדרה של עשרות סדנאות שיתופיות, ראיונות וסיורי שטח, תוכל לחסוך סכומי כסף גדולים הודות להסדרת ההתיישבות במקומה ולישימוש בתשתיות הקיימות של הדיור, הדרכים והקהילה. אף על פי שיישובי הבדואים מפוזרים יחסית, גודלם הממוצע כ-1,800 איש, והם גדולים בהרבה מהמלצות המינימום של תמ"א 35, ומהיישובים היהודיים הקטנים המוקמים בנגב בשנים האחרונות. שוויון אזרחי הוא כמובן חלק חשוב מקיימות אזרחית.

התכנית החלופית אינה תכנית סביבתית, ועיקר המלצותיה מופנות לתהליך ההסדרה של הדיור, הדרכים, מרכזי התעסוקה והשטחים החקלאיים. עם זאת, אין ספק שתכנון משתף ושוויוני יוכל להיות גם סביבתי יותר. הוא יאפשר הנהגת תהליכים ידידותיים לסביבה בשיתוף עם האוכלוסייה, שתתחיל לראות בתכנון גורם חיובי במקום איום על עצם קיומה, כפי שהוא נתפס כיום. כך למשל, אחת ההמלצות המרכזיות של התכנית החלופית היא עיבוי שכונתי, שיושג בהדרגה על-ידי הכוונת הפיתוח לאתרים צמודי דופן, ובמהלך השנים לחיבורן של שכונות למרכזים יישוביים בני-קיימא.

סביר שהכרה בכל היישובים הבדואיים אינה פתרון פופולרי בקרב פעילים וארגונים סביבתיים, אך תפיסה הוליסטית יותר של קיימות, המתחשבת במרקם החברתי, בזכויות ההיסטוריות ובערכם של קהילות ויישובים, תוביל לדעתני בצורה מיטיבה לכינונה של חברה בת-קיימא בנגב, שתושבי האזור כולם ירוויחו ממנה, ואיתם גם הסביבה הטבעית.

קיים גם תרחיש חיובי, שבו רוב היישובים הבדואיים יוסדרו בהסכמה במקומותיהם הנוכחיים על פי התבחינים המרחביים השוויוניים המקובלים בתכנון הכפרי בישראל, ועל פי הכרה ביישוב הבדואי כסוג ייחודי, בעל ארגון פנימי משל עצמו. פתרון זה הוצע בתכנית חלופית, שהכינה המועצה האזורית לכפרים הבדואיים הלא-מוכרים, ונשוב אליה בהמשך.

בנגב קיימים 46 כפרים בדואיים (11 מהם נמצאים בתהליכי הכרה מקרטעים) המאכלסים כ-90,000 איש. עקב סכסוך הקרקעות, המדינה מסרבת להכיר בהם ומונעת מהם תשתיות בסיסיות של מים, חשמל, כבישים ומוסדות ציבור. כך נוצרו משכנות עוני (slums) גדולים - העניים והמוזנחים ביותר בארץ - המהווים פצע פתוח בנוף הישראלי.

היישובים הלא-מוכרים אינם כלל 'פולשים' כפי שמקובל לחשוב, והם קיימים משתי סיבות עיקריות: רובם היו במקומם לפני הקמת המדינה; בחלק קטן מהם מתגוררים עקורי פנים שיושבו במקומם הנוכחי על-ידי המדינה. כך קבעה גם ועדת גולדברג שהוקמה לבדוק לעומק את שאלת הכפרים, והמליצה "להכיר בהם ככל שניתן".

כדאי גם לזכור שהבדואים המונים כרבע מאוכלוסיית הנגב, יושבים ומעבדים כיום כ-400,000 דונם, כלומר רק כ-3.5% משטח הנגב. תביעותיהם הקרקעיות המרביות מכסות רק 6% מהנגב. על כן, הפאניקה שמייצרים גורמים מסוימים באשר ל"השתלטות הבדואים" על הנגב כביכול - מופרכת ומוגזמת.

תושבי הכפרים יושבים ברובם המכריע על אדמות שירשו מאבותיהם, שירשו אותן מדורות קודמים. עקב נסיבות היסטוריות שכללו בעיקר הכרה בריטית (ולעתים גם ציונית) בבעלות הבדואית המסורתית, לא רשמו רוב הבדואים את קרקעותיהם בספרי הטאבו. הסדר המקרקעין הרשמי הבריטי לא הגיע לנגב, אך לא היו עוררין בקרב השלטונות, האוכלוסייה והמוסדות הציוניים, שהקרקעות שייכות לבדואים.

כיום מנצלת המדינה את חוסר הרישום לפני 90 שנה, כדי להביא למצב קפקאי שבו הבדואים מוכרזים כ-'פולשים' לאדמותיהם ההיסטוריות, בעוד המדינה טוענת לבעלות עליהן. מצב משפטי זה משמעותי ביותר, כיוון שהוא הבסיס החוקי כביכול להמלצות תכנית פראוור לעקור עשרות אלפי בני אדם, עקב ה'אי-חוקיות' כביכול של יישוביהם.

בינתיים הוקמו, כידוע, שבע עיירות מודרניות שנבנו עבור הבדואים, אך מאכלסים אותן בעיקר עקורי פנים חסרי קרקע. אף על פי שאין לזלזל בשירותים האזרחיים הניתנים בעיירות אלה (חשמל, מים, פיתוח ומוסדות ציבור), הן נותרו מרכזים של עוני ומצוקה, ונחשבות יישובים כושלים. אין פלא שבעלי הקרקעות